

ЯРОСЛАВ ПАСТЕРНАК – ДОСЛІДНИК СТАРОЖИТНОСТЕЙ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

БАЛАГУРІ Е.А.

Відзначаючи життєвий і творчий шлях видатного українського археолога, насамперед повинні зауважити, що 70 років тому, в 1929 р., Ярослав Іванович Пастернак став дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка і вся його подальша доля пов'язана з діяльністю “Просвіти”. Володіючи енциклопедичними знаннями, він яскраво проявив себе в багатьох науках: історії, архітектурі, етнографії, фольклористиці та ін. Наукова концепція Я. Пастернака ґрунтується на органічній єдності високого професіонального викладу матеріалів, глибоких знаннях літератури і археологічних джерел, які він оригінально трактував з позиції історичної об'єктивності.

Я. Пастернак народився 2 січня 1892 р. (помер 22. 11. 1960 р.) в сім'ї греко-католицького священника. Від свого батька, який захоплювався гуманітарними науками і музикою, отримав початкові знання про Україну, проводячи мандрівки по різних куточках Прикарпаття, фотографуючи дерев'яну архітектуру, збираючи етнографічні і фольклорні матеріали. В 1910 р. Я. Пастернак з відзнакою закінчив Перемишльську гімназію і записався на філологічний факультет Львівського університету. Він слухав лекції видатного історика М. Грушевського і добре запам'ятав настановчу лекцію вченого, що дослідник повинен рішуче відкидати догматизм, який є неприйнятним для науки методом дослідження, що альфою і омеґою історичного процесу є народ, єдиний герой історії з його ідеалами, змаганнями, боротьбою, поспіхами і помилками [1]. В університеті Я. Пастернак студював археологію і класичну філологію. У 1914 р. він працює у складі експедиції відомого антрополога Я. Чекановського по дослідженню поселення трипільської культури в с. Більче Золоте на Тернопільщині. В ході археологічної практики Я. Пастернак зібрав цікаві матеріали з

антропології населення Жовківщини, опублікувавши їх в 1919 р. [2].

Під час першої світової війни Я. Пастернак опинився у складі австрійської армії на італійському фронті. Після розгрому Австро-Угорщини в листопаді 1918 р. Я. Пастернак вступив у ряди VII бригади Української Галицької армії, а влітку 1920 р. опинився в таборі інтернованих у Чехословаччині. Уряд Чехословацької республіки дозволив молодому спеціалісту-археологу продовжувати навчання у Карловому університеті Праги. Я. Пастернак відвідував лекції всесвітньо відомого славіста Любомира Нідерле. Колегами по студії були майбутні академіки Я. Філіп, Я. Бем, професори В. Будінські-Крчка, Б. Новотний, серб Я. Хрбїч. Починаючи з 1922 і по 1925 рр., під час навчання в університеті, Я. Пастернак вивчав археологічні пам'ятки Закарпаття. В 1923-1924 рр. він працює в музеї ім. Т. Легоцького в Мукачеві, вивчаючи колекції розкопок різночасових пам'яток, проведених в кінці XIX - початку XX ст. Т. Легоцьким на терені Закарпаття, переважно в Берегській жупі (сучасні райони - Воловецький, Свалявський, Мукачівський і Берегівський). Я. Пастернак зробив спробу визначити хронологію і культурну приналежність пам'яток новокам'яної (матеріали розкопок з Малої Гори м. Мукачева) [3] і бронзової доби, раннього і пізнього періоду заліза (гальштатські городища Шелестово, Арданово, Білки і Стремтура, опідум латенського часу на горі Галиш і Ловачка в м. Мукачево, колекція бронзових скарбів, курганні могильники в с. Станово, Голубиному і Куштановицях) [4]. Підсумками цих студій були публікації в 1924 р. невеликої монографії “Підкарпатська Русь у новокам'яному віці” та захист в 1926 р. дисертації на тему “Руські Карпати в археології” [5]. Він став у Карловому університеті першим українцем, який отримав докторат

як археолог. Вивчаючи фонди музею ім. Т. Легоцького в Мукачеві, Я. І. Пастернак постійно спілкувався з місцевими археологами Ф. Лессеком, Й. Янковичем. Матеріали розкопок Т. Легоцького неолітичного поселення Мала Гора дослідник датував другою половиною V тис. до н. е. і зараховував до кола альфельдської культури лінійно-стрічкової кераміки. Цю думку Я. Пастернака згодом у своїх публікаціях підтримали Й. Янкович [6], Е. Затлукал [7]. Студії Я.І.Пастернака були осмислені і переглянуті завдяки новим археологічним джерелам, здобутим у післявоєнні роки українським археологом М. Ф. Потушняком [8].

Після закінчення навчання у Карловому університеті за пропозицією Нідерле молодого спеціаліста Я. Пастернака приймають на роботу в чеський Національний музей, а згодом він став асистентом у Державному Археологічному інституті. Йому було доручено очолювати найбільш масштабні археологічні розкопки на території старої Праги, насамперед Королівського замку Градчани. З 1925 по 1928 рр. дослідником відкрито фундамент двох романських костелів XI-XII ст., князівського дитинця, фундаменти споруд княжої доби у Празі. Л. Нідерле високо оцінив його розкопки і відзначив, що Я. Пастернак "при всіх тих працях виявив ерудицію, професійне знання, необхідну енергію та цілковиту точність" [9]. Канцелярія президента Т. Масарика за успішно проведені розкопки відзначила похвалою і запропонувала прийняти Я. Пастернаку чеське громадянство, але він став лише громадянином Праги. Ці доброзичливі пропозиції і перспективи в науковому і матеріальному рості не приваблювали Я. Пастернака. Він жив тілом і душою з рідною Україною. Влітку 1928 р. вчений повернувся до рідного Львова і з 1928 по 1939 рр. очолював музей НТШ. За час роботи в музеї Я. Пастернаком опублікована низка студій з археології Прикарпаття [10], Волині [11], Закарпаття [12]. Він вперше висвітлював питання про археологічні студії Т. Г. Шевченка. В цілому за десятирічний період роботи в музеї Я. Пастернак здійснив розкопки різного масштабу у 72 місцевостях Галичини, Волині, Закарпаття і Чехословаччини.

З середини 30-х років вчений круто змінив напрямок своїх студій і зосередився на вивченні пам'яток слов'янської княжої доби При-

карпаття і Волині. У 1934 р. Я. Пастернаком були розпочаті широкомасштабні розкопки стародавнього Галича. Вони були припинені початком другої світової війни.

Археологічні розкопки у Галичі фінансував митрополит Андрій Шептицький. Я.І.Пастернак відкрив фундамент величнього Успенського собору, саркофаг з похованням Ярослава Осмомисла, пам'ятки архітектури, житлові, господарсько-побутові об'єкти. Вчений визначив історичну топографію столиці Галицько-Волинського князівства, створив цілісну концепцію історії і культури Галича [13]. На території міста (тепер с. Кринос, Івано-Франківської області) дослідникові вдалося вперше відкрити два стародавнярські багаті поховання вершників з конем. Це відкриття цілком підтверджує свідчення автора "Повісті временних літ" і хроніста угорського короля Бейли III Аноніма "Про діяння мадярів" [15] про тимчасову резиденцію угрів перед переходом їх через Веречанський перевал в Подунав'я на місце нової Батьківщини [16].

Я. Пастернак у своїй творчій роботі не замикався виключно на західноукраїнській археології. Він здійснив наукові подорожі в музеї та науково-дослідні інститути Центральної Європи, спілкувався з всесвітньовідомими археологами Угорщини (Ф. Томпа, Я. Бадер), Румунії (І. Пирван, І. Нестор, Р. Вулпе, Д. Попеску), Словаччини (Я. Ейссер, В. Будінські-Крічка) і Польщі (Т. Сулімирський, Л. Козловські, Я. Костржевський, К. Яджевський). В 1939 р. на світовому конгресі археологів в Берліні Я. Пастернак проголосив доповідь "Пам'ятки культури карпатських курганів в Українських Карпатах".

З встановленням радянської влади на західноукраїнських землях з 3 листопада 1939 р. Я. Пастернак призначається професором і завідувачем кафедри археології Львівського університету, а в 1940 р. затверджений директором археологічного Музею Львова. Його колегами в університеті були вчені М. Ю. Смішко, І. К. Свешніков, І. П. Крип'якевич, С. П. Яцкович.

В 1940 і 1941 рр. Я. Пастернак брав участь в археологічних конгресах у Києві, Ленінграді, Москві. Його доповідь про "Княжий город Галич" в Ленінграді була виголошена українською мовою. Один з учасників форуму, українець за походженням, після виступу професора Я. Пастернака заявив

йому: "Ярославе Івановичу, це перший раз, відколи ця заля існує, в ній звучало українське слово. Але, коли Вам доведеться ще раз сюди приїхати, Ви вже, мабуть, будете мусити говорити російською мовою" [17]. Більше цього не сталося, професору вже не судилося бути в Радянському Союзі. Його в 1944 р. доля закинула в Австрію, згодом став професором археології Українського Вільного Університету в Мюнхені, читав лекції в Бонському університеті. У травні 1949 р. Я. І. Пастернак разом з дружиною прибули до Канади в Торонто. Він починає активно співробітничати в закордонному відділенні НТШ. Однак вчений не залишав свою люби-

му археологію, слідкував за новими дослідженнями на Україні, він пише низку студій про городи і міста Галицько-Волинського князівства, публікує підсумкову роботу про поширення і хронологію культури лінійно-стрічкової кераміки в Європі (1948).

Вершиною його дослідження стала монографія "Археологія України", видана в Торонто в 1968 р. У передмові автор монографії висловив сподівання, що вивчення давньої історії України буде продовжене нащадками археологів і українська земля ще не раз здивує світ своїми підземними скарбами [18].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ювілей академіка М. С. Грушевського: 1866-1926. - С. 9. Див.: М. Грушевський. Історія України-Руси до початку XI віка. - К., 1991. - С. XIX.
2. Пастернак Я. Антропонімічні досліді над українським населенням полуденевої Жовківщини// Матеріали до української етнології. -Т. XIX-XX. - К., 1919.
3. Lehoczky T. Adatok hazánk archeológiájához. -Munkács, 1892. - k. I.- old. 104-107.
4. Там же.
5. Pasternak J. Podkarpatska Rus v mladsí dobe kamenne// Niederlufv sbornik.- Praha, 1925; Pasternak J. Ruske Karpaty v archeologii. - Praha, 1928.
6. Янкович Й. Подкарпатська Русь в преісторії. --Мукачеве, 1931.
7. Zatlukal J. és Elemér. Adatok Podkarpatska Ruzs praehistoriához. - Munkács, 1937.
8. Потушняк М. Ф. Неолит Закарпаття: культура Криш и расписной керамики// Археология Украинской ССР. -Т. I.- К., 1985.- С. 139-149; його ж: Деякі наслідки дослідження багатощарового поселення Ководомб поблизу с. Заставне в Закарпатті// Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. - Вип. 6.- Львів, 1996.- С. 59-66.
9. Пастернак Я. І. Середньовічні розкопки на Празькому Граді та майбутні в Крилосі// Діло. -1928. - Ч. 91.
10. Пастернак Я. Коротка археологія західно-українських земель. -Львів, 1932.
11. Пастернак Я. Нововідкриті римські пам'ятки в Галичині і Волині// Записки НТШ. -1930. -Т. С. -Ч. II.
12. Середньовічні городи на Закарпатті// Життя і знання. -1931. - рік V. - грудень. - Ч. 3; його ж: Найстаріші часи Карпатської України// Карпатська Україна: Збірник. - Львів, 1939.
13. Пастернак Я. Старий Галич. - Краків-Львів, 1944.
14. Pasternak J. Die ersten altungarischen Grabfunder Nordlich der Karpat// Acta Hungarica. -Budapest, 1937. -old. XXI.
15. Півість врем'яних літ: Літопис (за Іпатським списком).- К., 1980; Anonymus «Gesta Hungarorum». -Budapest, 1986.
16. A honfolaló magyarság. - Budapest, 1986.
17. Верига В. Дослідник підземного архіву України// Український історик. - 1970. - № 4 (28).- С. 94-94.
18. Археологія України. - Торонто, 1968.

THE SUMMARY

Yaroslav Pasternak - researcher of antiquities of the Ukrainian Carpathians, known ukrainian archeologist with a world name. I. Pasternak (2. I. 1982-22. XI. 1969) professor Lvov, Munich and Bonn of universities. It (he) has played an outstanding role in study of antiquities the Transcarpatia, the Precarpathia and the Volyn.